

terenskih zapiskih, iz leta 1978; — 4. Rokopisni zapiski Toneta Ivančiča, Javorje 30; — 5. Isti.

NATIONAL HEALTH SERVICE — EXEMPLIFIED BY JAVORJE IN BRKINI

Marija MAKAROVIC

A short survey is given of people's treatment of all kinds of maladies at Javorje in Brkini from about the end of 19th century up to the present.

RUKOM PISANE LEKARUŠE I NARODNI MEDICINSKI ZAPISI SA SLOVENAČKOG ETNIČKOG PODRUČJA

Milan DOLENC

Sakupljam podatke o narodnoj veterini, zato sam morao pregledati rukom pisane lekaruše i narodnomedicinske zapise. Tako sam zašao na jedno novo, široko, ali vrlo interesantno područje koje u nas skoro i nije obrađeno. Poznatih je bilo svega 25 rukom pisanih lekaruša. O tome su dosada pisali uglavnom etnolozi, a ne stručnjaci medicinske struke. Dosada mi je uspelo naći podatke za 214 jedinica, sigurno ih ima još više, iako sam pregledao naše veće biblioteke, arhive, muzeje, te tragao za njima u privatnika i u parohijama po celoj Republici i po slovenačkom delu austrijske Koruške. Od manastira sam dobio podatke samo na jednom mestu, gde sam naišao na dve lekaruše, u ostalima nisam mogao dobiti podatke, jer skoro nijedan manastir nema više ni bibliotekara ni arhivara koji bi o tome vodio evidenciju. Bez sumnje ima veći broj jedinica u susednom inostranstvu, naročito u Austriji, jer su za vreme cara Josipa II prilikom raspusta brojnih manastira odneli njihove biblioteke u Beč i Grac, a i za vreme drugog svetskog rata Nemci su odneli ili uništili brojne biblioteke i arhivalije i slovenačke knjige, važne za našu kulturnu istoriju.

Najstariji rukopisi su očuvani u kodeksima, te inkunabulama koji potiču većinom iz manastira ili biskupskih biblioteka. Nekoji narodnomedicinski recepti rukom su zabeleženi u starim kalendarima ili molitvenicima. Uglavnom se radi o receptima »Contra pestilentiam«, zbog toga jer je u ona doba u ovim krajevima harala kuga, te je umro veliki broj ljudi.

Prvi rukopisi na koje sam naišao pisani su na latinskom jeziku, zatim na nemačkom, italijanskom, jedan na hrvatskom, a ostali na slovenačkom jeziku. Dosada mi nije uspelo naći nijedan rukopis napisan na mađarskom jeziku. S područja Prekmurja, gde ima i Mađara, postoji prema dosadašnjim podacima samo jedan medicinski zapis, i to na slovenačkom jeziku. Radi se o dve vradžbine — slovenački »zagovori« — koje su napisane u jednoj crkvenoj pesmarici.

Za nastajanje slovenačkih lekaruša koje ću zvati rukom pisane lekaruše i rukom pisani medicinski zapisi-lekaruše postojala su dva centra. Prvi je bio onaj deo Koruške koji pripada našoj državi i onaj koji je posle prvog svetskog rata pao pod Austriju gde su dotada živeli pretežno Slovenci. Drugi centar bio je granično područje nekadašnje Gorenjske i Notranjske, tj. severozapadnog, alpskog dela Slovenije koji graniči sa Slovenačkim primorjem.

Lekaruše napisane pre 18. stoleća uglavnom su bile tuđeg porekla, vlasništvo manastira i vlastele, a samo iznimno su postojale u narodu; nasuprot tome, na slovenačkom jeziku pisane lekaruše pisali su oni koji su u ono doba bili na selu pismeni, a ovo su uglavnom bili sveštenici i učitelji. A kad je jednom neka lekaruša bila napisana, drugi su iz nje prepisivali. Karakteristično je za slovenačke lekaruše da one uglavnom nisu nešto originalno slovenačko, već su autori lekaruša imali za uzor jednu ili više lekaruša koje su bile naročito u 16. stoleću štampane u velikom broju. U nas su se ove lekaruše u vreme humanizma jako proširile. Šta je autorima služilo kao uzor, mogao sam tek delimično ustanoviti. Ovo nije jednostavno, jer su autori, kako sam već spomenuo, imali ponekad za uzor više lekaruša, ali i autori starih lekaruša takođe su prepisivali jedan od drugoga.

Nabrojaću neke od ovih lekaruša za koje sam ustanovio da su služile našim autorima za uzor. Vinko Moedendorfer piše u svojoj knjizi »Ljudska medicina pri Slovencih« da je čuvao narodni lečnik Valentin Lečnik iz Podkrajja kod Guštanja u Koruškoj najstarije izdanje Petra Schäfflera. »Ortus sanitatis« iz 1485. godine. Vrlo je bila proširena lekaruša Hieronima H. Bocka, latine Tragus: »New Kreuterbuch« (1539. i dalja izdanja do 1595) ili njegov »Kreuterbuch« (1546. i njegovih 9 daljih izdanja, poslednje 1630). U njoj piše i o voćkama i voću, što je u četvrtoj glavi Lipičeve lekaruše. Čak su i poznati lečnici još u 18. stoleću, kao primerice Hermann Boerhaave, osim lekovitih bilja, upotrebljavali za lečenje i voće. Adam Lonicer ili Lonicerus napisao je knjigu »Kreuterbuch« (1557, 1564, 1569. i 1783). Iz ove knjige su slike lekovitih bilja u prepisu jedne Košeninove lekaruše. Jakob Tabernaemontanus napisao je: »Neu vollkomentlich Kreuterbuch« (1588. prva knjiga, druga 1591, a zatim od 1613. do 1731. više izdanja). Valentin Andrejč navodi u svojoj lekaruši »Kratke rozhne Bukvize« da mu je služila kao uzor lekaruša Apolinarius Quintusa. Ovaj rad kasnije je dopunio Tarquinius Schnellberg, latine Ocyorus, der Fraven Künste und Arzney Doctor iz Dortmunda u godini 1559. Zaista je godine 1577. izašla knjiga koju je napisao Quintus Appolinarius »Kurz Handbüchlein und Experiment vieler Artzneyen«, te drugi deo u toj knjizi koji je napisao Tarquinius Ocyorus: »Experiment von Zwentzig Pestilenz Wurzeln und Kreutern«. Kasnije su izdavali pod zajedničkim imenom kao da su obojica jedan autor.

Značajan je kao uzor naših lekaruša knjiga glasovitog lečnika i botaničara Pierandreae Matthioli-ja koji je živeo 12 godina kao lečnik u nas u Gorici. Prvi rad napisao je na italijanskom jeziku: »I discorsi nei sei libri della materia medicinale dei Pedacio Dioscoridae Anazarbeo« (1555). Ovu knjigu napisao je prema knjizi grčkog lečnika Pedaniosa Dioscorida koji je živeo u Rimu: »Materia medica« oko 77. godine naše ere. Matthioli jeva knjiga bila je prevedena na više jezika: latinski, nemački i češki. Na nemačkom jeziku je izašla pod naslovom: »Neu Kräuterbuch« (1562), te »Kreuterbuch« (1590. i više izdanja, poslednje 1678. godine: »Neu vollkommenes Kräuterbuch«). Ovaj rad bio je kao uzor naročito prvim koruškim lekarušama Schaga i Goričnika.

Naše lekaruše podeljene su na više glava, od kojih jedna nije iz spomenutih lekaruša, već je glava kako se postavlja dijagnoza na osnovu pregleda urina, te na osnovu pulsa prepisana iz »Arzneybücher« kojih je bilo onda već dosta štampanih i prema kojima imaju brojne lekaruše naslov: Arznske bukve ili Kratke rozhne bukvice (Handbüchlein) i dr. Ove neću nabrajati. Dosada uglavnom nisam mogao ustanoviti odakle se prepisivalo o lečenju stoke. Samo u dva slučaja ustanovio sam šta su imali za uzor.

Ali, nisu »bukovniki« (oni koji pišu bukve)¹⁾ prevodili i prepisivali iz pomenutih starih štampanih lekaruša, već su mnogi dodavali svoja iskustva ili iskustva drugih, mnogi su dodavali glavu o lečenju stoke, nekoji različite formule vradžbina, o astrologiji i čak različita sujeverja s područja zdravlja, lova i traženja zakopanog blaga i ruda.

Mi možemo lekaruše i ostale medicinske zapise podeliti iz različitih aspekata: na jedne koje su pisci sami preveli iz stranih knjiga, te na radove koje su prepisivali iz spomenutih radova. Ovih drugih je dakako mnogo veći broj. Podeliti ih možemo i na prave lekaruše, na knjižice vradžbina (»zagovorne knjižice«), ali ima priličan broj lekaruša u kojima su upisivali veći ili manji broj vradžbina. Podeliti ih možemo i u humane i veterinarske. Mali broj je sa čisto veterinarskim sadržajem, veći broj lekaruša ima posebnu glavu o lečenju stoke, ali i u onih čisto humanih ima u glavi o lekovitom bilju često spomenuta upotreba bilja za lečenje stoke.

Interesantno je usporediti koliki broj lekovitih bilja su opisivali pojedini autori. Matthioli opisuje u svojoj knjizi preko 500 biljaka koje ima i nacrtane, u knjizi »Ortus sanitatis« autor opisuje 282 bilja. Međutim, u našim lekarušama ima opisan prilično mali broj bilja. Tako primerice nabroja u svojoj lekaruši Koliher 67, Goričnik 60, a i ostali svega 57 do 64. Mišljenja sam da su autori prepisivali iz pomenutih »Kreuterbüchera« ono bilje koje je uspevalo u onim krajevima i koje im je bilo poznato, te koje je bilo interesantno za lečenje onih bolesti koje su se najčešće pojavljivale u njih. Svakako, treba znati da u ono vreme nije bilo tako lako pisati ovakve lekaruše što se tiče stručne nomenklature. S druge strane, ugled narodnih lekara koji su imali ovakve lekaruše u očima ljudi je porastao i time su imali i veće materijalne koristi.

Poverenje u lekovito bilje ostavilo je dubok koren u narodu čak i do danas, ili je u poslednje vreme čak poraslo, naročito u slučajevima kada bolesniku lečnik ne može pomoći, a s druge strane ljudi su prilično izgubili poverenje u različite lekove — otpatke hemijsko-farmaceutske industrije, za koje sve više veruju da im više štete nego koriste.

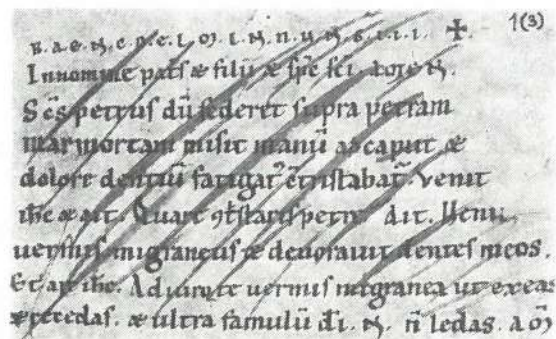
Sve lekaruše su pisane do sredine prošlog stoleća bohoričicom²⁾ kojom su štampani do 1840. godine, a stariji ljudi koji se nisu priučili novom pravopisu pisali su još do nekako sredine druge polovine prošlog stoleća bohoričicom.

¹⁾ Odlučili smo se upotrebljavati izraz bukve (Buch), jer je ovaj izraz starinski, te su ga upotrebljavali svi stariji pisci lekaruša.

²⁾ Bohoričica ima naziv prema autoru prve slovenačke gramatike Adamu Bohoriču.

Ukratko ću navesti nekoje interesantnije lekaruše. Prva lekaruša potiče iz 12. stoleća, i to iz manastira iz Stične na Dolenjskom. U knjizi Gregoriusa Magnusa: »Liber moralium« je cistercianac Bernard napisao vradžbinu protiv zubobolje:

Slika 1. Faksimil vradžbine protiv zubobolje iz kodeksa Gregorija Velikog iz Liber Moralium (12. stol.).

»b. a. e. n. c. d. e. l. m. l. n. u. n. s. i. i. i. + In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen. Sanctus Petrus dum sederet supra petram marmoream, misit manum ad caput et dolore dentium contristabatur. Venit Iesus et ait: quare contristaris Petre? Ait: venit vermis migraneus et devoravit dentes meos. Et ait Iesus: Adiuro te, vermis migranea, ut ex eas et recedas et ultra famulum Dei enim non ledas. Amen.«

S kraja istog stoleća su u sačuvanoj enciklopediji Isidora iz Seville (oko 560—640): »Origines sive etymologia« brojni podaci s područja medicine, naročito u 4. i 9. glavi. U kodeksu iz 14. stoleća koji se nalazi u Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci u Ljubljani (NUK) je na 59 f. (folija) zapisan na latinskom jeziku gotskom minuskulom vradžbina protiv groznice.

U inkunabuli Rainerius de Pisis »Pantheologia«, koja se nalazi u franjevačkom manastiru u Kamniku, štampana 1473. godine, na kraju knjige prišivena su dva lista na kojima je napisana rasprava o kugi, te recept protiv groznice. U biskupskom arhivu u Mariboru (SAM) nalazi se inkunabula Henricus de Herpf: »Speculum aureum decem praeceptorum Dei«, štampana u Nürnbergu 1481. godine. U njoj je napisan recept protiv kuge: »Ist gut für pestillenz«. U istom arhivu je inkunabula »Breviarium Salzburgense« (1497). U njoj je u 15. ili početkom 16. stoleća u gotskom kurzivu napisan takođe recept protiv kuge »Für pestilenz peverl ertznei«. U kodeksu »Speculum humanae salvationis« iz 15. stoleća, takođe u SAM-u, napisani su različiti recepti, među njima i recept »Contra pestilentiam magistri Wilhelmi de Walis«.

U SAM-u čuvaju kodeks iz 15. stoleća, na prvim koricama je cedulja na kojoj je kasnije napisano: »Tractatus multi et boni in theologia et de peste, ars memoriae«. Osim teoloških rasprava, u njemu su i sledeći radovi: d) Tractatus fratris Thome de Aquini de motu cordis (fol.

97—100), g) Optima recepta contra pestem (fol. 180), h) Tractatus de medicis et de medicina collecta a fratre Johanne de Capistrano et presertim de clericis volentibus medicari (fol. 181—192).

U kodeksu iz 15. stoleća koji čuva NUK bez veze su s glavnom temom na fol. 440—442 napisani medicinski recepti: »Ain bewarte erczney für den griess, medicina ad fasciendam sine cura«, te dva leka »Contra calculum«.

Bečka narodna biblioteka čuva kodeks 4493 iz druge polovine 15. stoleća, na unutrašnjoj stranici prvih korica u drugoj polovini 15. stoleća sveštenik, rodom negde južno od Drave u Štajerskoj, napisao je više medicinskih recepata. Kodeks meni lično nije bio pristupačan. U biblioteci Slovenske akademije znanosti in umetnosti u Ljubljani (SAZU) nalazi se inkunabula iz 1489. godine, u kojoj je neko oko 1640. godine na neštampanoj stranici upisao u književnom jeziku protestantskih pisaca

Ja sluveni fo. 2(3)
 Cli donia vel Kriens halo.
 Kadar bodno bodni fo
 D Kopile predere
 vdi Kukai inu dai pis.
 Pro Clica
 Herba Germana
 Ja bodno
 vlovli Jesik herba
 Ja bodni fo.
 Kafekins delie.
 Ja bodni
 Ruena vvol. Ruena use
 Kukai ofueni ens malo Kukai
 Kukai jam ens Kukai R. R. ne.
 vdi Kukai dai usivaa.

Slika 2. Faksimil recepata nepoznatog autora iz okoline Gorice (17. stol.).

sujeverski recept protiv muške impotencije: »Oku ie enimu sturienu de soio sheno ali neuiesto ne more shafti imit toku ustarsi od sgosnu ker shuenkil bye inu od 3 klinou s katerimi se urata sapiraio iz 3 Graiszhin ali Gosposzhine toku pomaga inu istu popi« (ako neko zbog toga što je obajan ne može ženu ili verenicu polno udovoljiti, neka metne u čašu vode zvečak od zvana, te 3 čavla kojima su zatvorena vrata od 3 zamka ili vlastelinstva, te ovo popije, pomoći će mu).

U Pokrajinskom muzeju u Brežicama čuvaju na nemačkom jeziku napisanu narodnomedicinsku knjigu koju se može vrlo teško čitati. Knjiga potiče iz 17. stoleća sa opsegom 200 stranica, formata 31, 6 x 20.

U Arhivu Slovenije (AS) je knjiga: »Das anhaltische Wasser von der Graf Hueberin« iz 1682. Knjiga sadrži recepte na nemačkom jeziku, prvi deo nosi gore pomenuti naslov, zatim »Kayser Karl Wasser« i »Weiber Aqua oder kinder balsam von der Hueberin« i dr.

»Receptuarium« je mala knjižica iz 17—18. stoleća, u kojoj su na početku tumačenja starih apotekarskih mera, dalje su u knjižici različiti recepti, te uputstvo kako treba čuvati lekove. I ova knjižica je ostavština nekog dvorca; nalazi se u NUK-u.

Iz 1706. godine potiče knjiga alhemističkih i lekarskih recepata, pisana na nemačkom jeziku, goticom. Na prvoj očuvanoj stranici započinje: »Edelsteine nach allerhand art als ob sie Natirlich werden zu machen und zu imitiren«, dalje piše o alhemističkim znacima, o planetima, merama, o heraldici, »von den Sinotischen Nierneiss zu machen und Praepariren«. Na str. 117 piše: »Von der Cura kranken Bienen«. Zatim slede recepti za ljude i stoku. Knjigu čuva ing. Rajko Žagar u Celju.

U parohiji Dobrova, nedaleko Ljubljane, nekadašnjem hodočašću, ondašnji sveštenik Jernej Zupanc je 1756. godine upisao izlečenja čudotvornom živom vodom. Naslov knjižice glasi »Puteus aquarum Vivetium id est Maria fons Gratiarum indeficiens in Ecclesia Dobrovensi uberrime manans e quo devoci peregrinantes hauriunt salutem a Domino Sive Miracula, et gratiae hic loci intercessione, ac modernis temporibus Conscriptae.«

Parohija u Slivnici kod Maribora poseduje dobro sačuvanu knjigu venčanja iz 1778. godine, sa 522 stranice. Na poslednjem listu je ranar Felix Detmayer napisao lekarsku preporuku o drogama: »Die specics werden gekocht im Wajn... stärkt die gepeinten Glieder...«.

»Theoretisch Practische Magen-Lecture« glasi naslov rukopisa iz 1807. u Pokrajinskom arhivu u Mariboru (PAM), rukopis sadrži 110 stranica sa 182 kuvarska recepta, od kojih su brojni dijetetski. Na istom mestu imaju i knjižicu »Armer Krancken Rath, darinnen Vollständiges Arzney Buch« iz 18. stoleća. Rukopis se vrlo teško može čitati. »Verwohrung der Gesundheit auch zur vertreibung Allerhand Krankheiten mit gemeinen mittel... für alle glieder des Menschen, dass man alsbild Krankheiten verbannen und dienstliche Mittel finden kann«. I ovaj rukopis je iz 18. stoleća.

Prvi na slovenačkom jeziku napisani narodnomedicinski zapis je iz cca 1640. godine, napisan je u nekompletnom nemačkom kalendaru iz 1641, nalazio se u biblioteci kneza Auersperga Turjaškog u Ljubljani; između dva štampana lista napisana je vradžbina protiv ujeta zmijsa. Kalendar s napisanom vradžbinom u nas je nestao, ali je vradžbinu prepisao

slovenački pisac Fran Levstik 1884. godine, te se prepis nalazi u NUK-u. U istoj biblioteci bila je još jedna vradžbina protiv ujeta zmijsa koju je napisao sveštenik Sigismund Gaal iz Dolenjskih Toplica 1646. godine, a jednu vradžbinu protiv bolesti konja je godine 1645. zapisao sveštenik Janez Tavčar u knjizi krštenja Baptisorum, liber II (1627—1648) parohije Velesovo kod Kranja, ova se nalazi u nadbiskupskom arhivu u Ljubljani (ŠAL).

U narodnoj biblioteci u Slovenskoj Bistrici nalazi se štampana knjiga »Umiruzhi« iz 17. stoleća. Pozadi je prišivena mala teka od 24 stranice, u kojoj su napisane molitve za zdravlje, psalmi, litanije za umiruće, zaklinjanja, te polaganje ruku radi lečenja. Knjiga je štampana i pisana u ikavštini, te prema tome verovatno potiče iz Istre.

Vrlo je interesantna knjiga koju je napisao domaći lekar, verovatno sveštenik iz okoline Gorice, krajem 17. stoleća. Knjiga sadrži 92 stranice, formata 15 x 9,5. Na prvih 46 stranica napisani su recepti na italijanskom jeziku. Zatim je prišiven štampani deo »Discorsi sopra chirurgia dello exelente Dottore et cavalliere M. Leonardo Fioravante Bolognese«, što je zapravo deo knjige: »La chirurgia distinta in tre libri, con una giunta di secreti nuovi« (Venetia, 1582, a verovatnije od jednog od kasnijih izdanja 1630. ili 1699. godine). Uz to su na 46 stranica napisani recepti s područja humane i veterinarske medicine; od toga je 21 napisan na italijanskom i latinskom jeziku, a 28 na slovenačkom, ispremešan italijanskim i latinskim rečima. Recepti su pisani u staroj italijanskoj grafici, a slova kojih nema u italijanskom jeziku autor knjige napisao je na zaseban način slovima koje naliče na bohoričicu.

Prva na slovenačkom jeziku očuvana lekaruša potiče iz 1750. godine i napisao ju je Andreas Koliher. Naslov knjige glasi »Buque nekaterih selish inu Prid vsetnisheh ter snanejsheh Corin tiga vezheniga inu zhastitega dr. Petra Andreas Matthiolia« (lekaruša o nekim lekovitim biljkama, pre svega poznatih korena, od učenog i časnog velikog P. A. Matthiolija). Knjižica je malog formata 15,5 x 9,5, te ima opseg od 100 stranica. Autor je za uzor raspolagao jednim od nemačkih izdanja knjige P. A. Matthiolija. Koliher nabraja 67 lekovitih biljki uz njihovu upotrebu kod različitih bolesti, te dodaje i uputstva kada iste treba skupljati. Lekaruša sadrži i glavu o destilaciji i paljenju bilja i korenja, jer se nekad držalo da su destilati i pepeo lekovitog bilja naročito lekoviti. Knjižica potiče verovatno iz sela Radiše u autrijskoj Koruškoj, južno od Celovca. Knjižica se nalazi u PAM-u.

Slovenački autori V. Moederndorfer, Fr. Kotnik i F. Minarik kao najstariju lekarušu spominju takozvani »Goričnikov rukopis«. Radi se o lekaruši Andreja Goričnika, napisanoj u koruškome dijalektu: »Bukue sa vse shlaht bolesnj od gvave do nueg« (Lekaruša za sve vrste bolesti od glave do nogu). Goričnikova lekaruša napisana je 1759. godine po uzoru rukopisa Johanna Schaga. Schag je bio, kako sam nakon dugog traženja mogao doznati, učitelj, crkvenjak i organista u selu u Labudskoj dolini u austrijskom delu Koruške. Ova je verovatno bila prva na slovenačkom jeziku napisana lekaruša, te je morala nastati pre 1750. godine. O njoj danas nema traga, možda je kao dokument ranije pisane slovenačke reči sakrivena u nekom austrijskom arhivu.

Godine 1769. isti rukopis prepisao je *Mathias Krainc* iz sela Grablja vas u austrijskoj Koruškoj i ostavio rukopisu isti naslov. Rukopis se nalazi u PAM-u.

Često se kao jedan od najstarijih zapisa u nas spominje tzv. »Leški rukopis« iz oko 1760. godine. U »Neuer Salzburger Schreibcalender« iz 1735. godine bilo je 100 neštampanih stranica na kojima je nepoznati pisac napisao neke molitve i pesme, te recept za lečenje rana i dr.: »za vsikano, vrisano al ofan rano, se skuha najbolsha shauba, te... (mast za razne vrste rana), str. 144, te zatim na str. 155 još »kar jes moram sastopit sa en ferdirban shelodez« (šta treba da znam o pokvarenom želucu), »per anemu zhloveku kri frishat al tudi sa soshizo« (osveživanje krvi u čoveka ili protiv tuberkuloze). Nalazi se u ŠAM-u.

Rukopis »Duhovna Brauna« potiče iz 1740. godine, ima 240 stranica i napisan je na koruškom dijalektu. Na str. 18 je napisan »Shegen svetiga Vinzentiusa zhes te bukue bode pokladali inu oni bodo osdrauleni« (blagoslov sv. Vincencija, ko će preko knjige položiti ruke biće izlečen). Na str. 21. piše: »Ktir te sveta Imena 3 Krailov persebi nosi bo obvarvan pred Falantinovo bolesnijo« (onaj koji bude kod sebe nosio imena sveta 3 kralja biće očuvan od bolesti sv. Valentina — epilepsije). Knjiga se nalazi u biblioteci Narodnog muzeja u Ljubljani.

»Duhovna bramba« (duhovna odbrana) bile su štampane knjige, apokrifnog sadržaja, mnogo su ih štampali u Nemačkoj, a kasnije i u nas na više mesta i bile su nekad jako proširene u narodu.

Bukle tih erzni inu *Tih Nuznih Kraitlichov*« (Knjiga lekova, te korisnog bilja) je iz 1789. godine, te sadrži 364 stranice, formata 18,7 x 12. U lekaruši je nabrojeno i opisano bilje za sve vrste bolesti. U knjizi je pisac lepo nacrtao 156 lekovitih trava, te dalje piše o »Alete žaubi« (mast), *neirenberger teriak* (terijak iz Nürnberga), te spominje i različite otrove. Ukupno je nabrojeno oko 100 bolesti, te način njihova lečenja. Prema dijalektu sudeći, i ova lekaruša potiče iz Koruške. Nalazi se u NUK-u.

U PAM-u se nalazi knjižica *Valentina Andrejca* iz 1797. godine »Kratke rozhne bukvice«, 300 stranica, formata 31 x 20. Lekaruša potiče iz Koruške. Podeljena je na 4 glave u kojima piše o lečenju lekovitim biljem, uz brojne recepte. Autor je za razliku od ostalih pisaca iz Koruške imao za uzor knjigu *Apolinariusa Quintusa*, kako navodi sam autor. A i »Arzniske bukvice« (1799) koje je napisao *Anton Gabernik* potiču iz Celovca. Knjiga počinje »od hizne gvave« (od groznice u glavi), (u jednom delu *Gorenjske* i u Koruškoj i sada upotrebljavaju u dijalektu slovo »v« umesto »l«). Sledi opširnije poglavlje: »Sdej pa vse shlehte shtupe storit« (o pripremi svih vrsta praškova), te »en dober mederdot storit, ki je sa vse gifte dober...« (načiniti dobar antidot koji je dobar protiv svih otrova).

Postoji i rukopis o emplastrima i eliksirima (»o flajštrih in eleksirih), te o bolestima želuca, oba na nemačkom jeziku, kao i »Gegen Madenwürmer bei Rinden«. Vlasnik rukopisa je dr *Silva Kenda*, iz Ljubljane.

U PAM-u se nalazi rukopis iz 18. stoleća, svega 14 stranica, formata školske teke, rukopis osim uputstava za lečenje ljudi takođe sadrži »pro animalibus medicamenta«, te uputstvo za »gvavni vovčič in za ža-

bico« (vovčič, žabica, sajevec su slovenački narodni nazivi za neodređene vrste bolesti, ipak »vovčič« obično znači upalu vimena krava, »žabčna« i »sajovčna« obično znači mršavo ili tuberkulozno govedo). Rukopis potiče iz slovenačkog dela Koruške.

Janez Bunčik, sveštenik iz Doberle vasi u austrijskom delu Koruške, napisao je 1817. godine »Arcnijske ročne bukvice«. Ručna knjižica-lekaruša sadrži 330 stranica, formata 19 x 15,5. Pisac navodi kao uzor već spomenutu lekarušu *Jožefa Schaga*, te zbog toga po sadržaju nalazi na brojne lekaruše iz Koruške koje su imale isti uzor. Lekaruša se nalazi u Studijskoj knjižnici na Ravnama u Koruškoj.

Jurij Mavrel s domaćim imenom *Dižovnik* iz Strojne (Koruška) između godine 1830. i 1840. napisao je lekarušu koja po sadržini slični ostalim lekarušama iz Koruške kojima je kao uzor služila *Schagova lekaruša*. Isti autor je oko 20 godina kasnije napisao još drugu lekarušu, u njoj ima više sujeverja i astrologije.

Lovrenc Mežnar, takođe crkvenjak i organista u St. Petru na Kranjskoj gori kod *Dravograda* je godine 1834. napisao lekarušu »Dohtarske bukve«; i ovom bukovniku bio je uzor *Schagova lekaruša*.

Iz Koruške potiče još priličan broj drugih lekaruša. Tako je zanimljivo da sam u austrijskom delu Koruške našao lekarušu iz godine 1924. Još i danas onde neko prepisuje jednu lekarušu. Osim pravih lekaruša dobio sam od bivšeg direktora slovenačke gimnazije u Celovcu osam zapisa koji većinom potiču od kraja prošlog, te od početka ovog stoleća, a najviše se u njima radi o različitim vradžbinama, te apokrifnim molitvama (apokrifne molitve su one koje crkva nije primila među kanonske spise).

U daljoj raspravi želim govoriti još o drugom pomenutom centru gde su nastajale lekaruše, i to zapadnom delu Slovenije koji graniči sa Slovenačkim primorjem. Prema mojoj proceni, najstarija lekaruša iz ovog područja je iz druge polovine 18. stoleća. Lekaruša ima opseg 466 stranica, formata 23 x 18. Osim lekovitog bilja i njihove upotrebe navodi se kađenje kao sredstvo za lečenje brojnih bolesti. U lekaruši su nabrojena mnoga unguenta. Na 86 stranica piše o nezi stoke, o bolestima stoke i njihovom lečenju. Autor nije poznat, a svakako potiče iz okoline *Škofje Loke*. Lekaruša se i danas nalazi u privatnim rukama u *Škofjoj Loki*.

S kraja 18. stoleća su tzv. »Bedizin Dohtarske bukue« za koje su brojni autori držali da su iz 1720. godine, jer je negde u sredini lekaruše nacrtana ova brojka. Iz dve lekaruše koje su mi kasnije došle u ruke, napisane istim slovima, upoređivanjem sam došao do uverenja da je autor bio *Lovrenc Humovc*. Jedna od dve lekaruše ima veterinarski sadržaj. Pisac navodi da je za uzor imao slovenački prevod dela *J. G. Wolsteina*: »Bukue od kug inu bolesen Goveje shivine, tih Ovac inu Svin«, iz godine 1792, štampane u Ljubljani. *L. Humovc* ovu lekarušu verovatno nije napisao pre početka 19. stoleća i prema tome nije mogla biti prva pomenuta napisana oko 80 do 100 godina ranije. Lekaruša je podeljena na 5 glava, sa opsegom 232 stranice, formata 34 x 21, pisana je velikim primitivnim štampanim slovima. Isti autor je oko 20 godina kasnije napisao još jednu lekarušu u skraćenom obliku, sličnu prvoj.

U okolini Škofje Loke bio je glavni pisac lekaruša Pavel Lipič ili kako se »bohoričicom« potpisivao Leppez i Lipezh. Lipič je bio seljak i živeo je u selu Bodovlje u blizini Škofje Loke. Njegovo domaće ime bilo je Srouc. Iz lekaruša Pavla Lipiča su najviše prepisivali. Prepisi Lipičevih lekaruša nisu nastajali samo u okolini Škofje Loke, već su se nalazili daleko po Sloveniji, naročito u Notranjskoj, Dolenjskoj, Gorenjskoj, Slovenskoj primorju i čak u Štajerskoj i Koruškoj. O Lipiču su prepisivači pisali da je bio »od boga poslat, te vrlo pametan lekar«. U prepisima su često zapisali ovaj moto: »To nar imenitnejši je ueliko uedet, Bolshi je Modrost koker premoshenje, uezh je uzhenost koker bogastvo, nad usem je pa to nar uezhi Srezha na Semli to lubo Sraue eniga Zhloveka« (najotmenije je mnogo znati, bolja je mudrost nego imanje, viša je učenost nego bogatstvo, iznad svega je najveća sreća na svetu zdravlje čoveka). Naslovi koje su prepisivači izabirali za lekaruše vrlo su različiti, često isti kao na originalu, ili je napis glasio: »Krainski Arzat« i sl. U NUK-u čuvaju lekarušu koja bi mogla biti ona prva Lipičeva s naslovom: »Bukue sa vse potrebe tega gmein Folka« (knjiga za sve potrebe prostog naroda) iz 1810. godine sa opsegom 114 stranica, formata 26 x 20, Lekarusha ima pet glava. U prvoj je sadržana dijagnostika bolesti iz urina (na 38 načina), u drugoj »na žil poznat bolezhen engu človeka« (dijagnostika bolesti po opipavanju pulsa), treća glasi »Erzniye od useh reči« (lekovi za sve bolesti), četvrta »Od use sorte dreves...« (o svim vrstama drveća, naročito voćaka) i peto: »Od use sorte rož in korenin« (o svim vrstama cveća i njihovom korenju), ova glava je najopširnija.

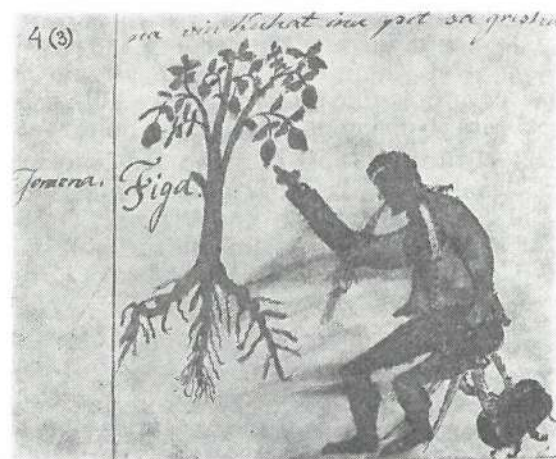
Druga knjiga za koju piše da ju je takođe napisao Pavel Lipič je »Padarske bukve« (nadrilekarske...), napisana 1810. godine. Ima opseg 460 stranica, formata 40 x 24. Ova knjiga je takođe podeljena na pet glava i na kraju je drugi pisac dodao zasebnu glavu sa 16 stranica »Arcnije za živino« (lekovi za stoku). Vlasnik lekaruše je bio seljak Jesenko iz sela Bačne iznad Škofje Loke. Držim da se radi o prepisu prve lekaruše, te je ono što navodi autor samo hteo kazati da je Lipičeva lekaruša služila kao uzor ovom prepisu. Sadašnji vlasnik lekaruše je prof. dr Tina Kobe u Ljubljani.

Kako je već pomenuto, najviše su prepisivali iz lekaruše Pavla Lipiča, a nekoji takođe od Lipičevog prvog prepisivača Antona Košenine. Košenina je bio crkvenjak i nadaleko poznati nadrilekar iz Puštala, predgrađa Škofje Loke. Godine 1830. Košenina je napisao lekarušu »Bukue v katerih se snajdejo te nar bolshi erzniye sa tiga zhloveka« (knjiga u kojoj su nabrojani najbolji lekovi za čoveka). Na početku svake glave prilično je dobro nacrtana vinjeta, te osim toga ima u lekaruši veliki broj nacrtanog bilja, kao i više slika koje doduše dosta primitivno prikazuju pojedine bolesti. Na 13. stranici u lekaruši piše o bolestima stoke. Druga lekaruša sa imenom istog autora, te istom godinom (1830) napisana je prostijim slovima i u knjizi nema slika, ipak je po sadržaju identična s prvom te ima naslov »Perve bukue sa use potrebe tega zhloveka, k nuzu kmezhhkim ludem priredil...« (u korist seljaka priređeno). U dodatku su na 45 stranica napisana uputstva za lečenje stoke. Obe lekaruše nalaze se u privatnom vlasništvu.

Sledeći prepisivač bio je verovatno Aleš Kovač iz Vokla kod Kranja. Kovač je godine 1831. napisao lekarušu »Bukue sa vse potrebe tega gmein Folka«, na 280 stranica. Na poslednjoj stranici takođe piše o lečenju stoke.

Slika 3. Vinjeta iz lekaruše Antona Košenine: Bukve v katerih se snajdejo te nar bolshi erzniye sa tega zhloveka (1830).

Slika 4. Ilustracija opisa dejstvovanja smokve (ficus); na slici je prikazano bljuvanje i proliv (dole desno noćna posuda).

S naslovom »Bukue sa vse potrebe tega gmein Folka« postoji sedam primeraka, od kojih se većina nalazi u AS-u. Po uzoru Lipičeve lekaruše ostale nose naslov: »Bukue sa use zhloveshke potrebe« (1839), »Bukue o bolesnih«, »Bukue od use sorte Erzni tega Folka«, »Bukue od use sorte rosh inu korenin« (1835), »Zdravilske bukue«, »Medicinske bukue«, »Bukue v katerih se vsake sorte mitelni inu Perpomozhkem Arznije snajdejo« (1840), »Knjiga domačih zdravil« (1871). Peta knjiga nosi naslov: »Krainski Arzat«. Prvi primerak »Krainskog Arzata« je napisan 1841, zatim 1844, pa 1845. 1850. i 1852. »Krainski sdravnik« (1852), »Dober perpomozhkem timu zhloveku ali Krainski Arzat« (1850), »Zdravniške bukue za vse bolezni ozdravljat«, »Zdravje bolnikov« (1866) i »Arcouske bukue«.

Među pomenutim lekarušama treba naročito pomenuti jednu koja se nalazi u biblioteci JAZU u Zagrebu i koja potiče iz sela Dolenčice iznad Škofje Loke. Ova lekaruša je iz 1820. godine sa opsegom 184 stranice, ali je nepotpuna, jer nedostaje više listova. U lekaruši se navodi i basma protiv otrova. Pored ove, postoji još 12 lekaruša sa istim sadržajem. Svega je bilo, dakle, po uzoru na Lipičeve lekaruše napisanih 39 lekaruša koje su se nalazile u većem delu Slovenije, te naročito u bivšoj Kranjskoj, Primorskoj, Dolenjskoj, pa čak i u Koruškoj.

Iz ostalih područja mogao bih navesti samo neke od retkih koje su nađene iz kraja 18. st. Tako je jedini dosad nađeni rukopis na hrvatskom jeziku sadržan u kodeksu iz 1643. godine u kojem je Adam Skalar slabim pismom u ikavskom dijalektu napisao narodnomedicinski recept »Pismo za zmrzlicu« (protiv malarije terciane i kvartane).

Iz Stajerske potiče »Arznejsko popisovanje« iz druge polovine 19. st. U maloj knjižici piše o bolestima očiju, želuca i dr. i nekim sujeverjima.

Goriški muzej u Kronbergu kod Nove Gorice poseduje »Padarske bukue« iz prve polovine 19. st. Ova bukva ima 152 stranice. U bukvi ima najviše sujeverja, te basmi, ali piše i o lečenju ljudi i stoke, te o različitim lekovima, biljnim i hemijskim.

Dr. Niko Sadnikar poseduje u muzejskoj zbirci pokojnog oca u Kamniku lekarušu koju je napisao Filip Heke nadrilekar u jednom selu u blizini Kamnika. Lekaruša »Prepis nekaterih domačih zdravil« potiče iz prve polovine 19. st. U prvom delu piše o unutrašnjim, u drugom o vanjskim bolestima i o ranama.

S područja »Hirurgije« postoji samo jedna lekaruša: »Ranecelniške Bukue«. Ova lekaruša je iz 1856. godine, a prepisivač je bio Johann Dollenz iz sela Zaplana kod Vrhnike. On se bavio lečenjem. Lekaruša ima 268 stranica. U njoj osim o hirurškim bolestima piše kako se može očuvati od kuge, od polnih bolesti, od raka i dr.

Veterinarske lekaruše

Pošto me kao veterinara i istoričara veterine u našoj zemlji s obzirom na lekaruše naročito interesuje ova struka, nastojao sam da što više prikupim građe i iz ovog područja. Tako mi je dosada uspelo skupiti podatke za svega 22 veterinarske lekaruše. Ovo je otprilike jedna desetina od svih dosad pronađenih lekaruša. Ipak se može, kao što sam

već pomenuo, i u velikom broju ostalih lekaruša naći poglavlja o lečenju stoke ili ima u glavama o lečenju podataka koji se odnose na njihovu upotrebu u bolesne stoke.

Najstarija u nas poznata veterinarska lekaruša je iz 14. st. nalazi se u SAM-u. Autor Mayster Albrant, mareskalk i potkivač napuljskog kralja, napisao je »Incipiunt medicinalis equorum.« U ovoj lekaruši odnosno rukopisu nabrojani su znaci bolesti, lekovi, način njihove aplikacije, a na kraju je prikazana i prognoza lečenja konja. Lekaruša ima 196 folija, formata 41×29,5 na pergamentu i pisana gotskom knjižnom minuskulom.

Godine 1630. je Johann Kugelleysen za jednog plemića napisao knjigu o lečenju konja »Rossarzney buch«. Na italijanskom jeziku je u 18. st. napisao Strassoldo lekarušu o prepoznavanju i lečenju konja »Per conosser le infirmita de'cavalli«. Gotovo samo o konjarstvu i o bolestima konja piše u obimnoj lekaruši na 466 stranica s nazivom »Hausapoteke für Mensch und Vieh«. Lekarušu poseduje dr. Luka Sienčnik, veterinar u Doberloj vasi kod Celovca (Eberndorf).

Među najstarije zapise treba ubrojiti grupu lekaruša s područja pčelarstva, odnosno o bolestima pčela. Pčelarstvo u bivšoj Kranjskoj bila je vrlo istaknuta i važna privredna grana. Poznati pisac, humanista i sveštenik Peter Pavel Glavar (1721—1784), koji je između ostalog sagradio špital i crkvu u Komendi kod Kamnika, mnogo se bavio privredom i naročito propagirao pčelarstvo. Tako je Kranjskoj privrednoj komori dao više predloga za podizanje pčelarstva. U njima je upozorio i na bolesti pčela koje ugrožavaju i uništavaju pčelarstvo. Napisao je godine 1768. »Das grausame Bienen Mord...«, te »Wieder die Seuche die von faulem Brut entsteht...« i dalje »Wieder der Durchlauf...«. P. P. Glavar je iste godine napisao »Vorschlag Beantwortung zur Verbesserung der Bienen-Zucht in den Kaysl. Königl. Erbländern«. Godine 1776. isti je napisao »Pogovor od Zhebelnih Rojou« (razgovor o pčelinjem roju); delo sadrži 196 stranica formata 33×30. Godine 1782. P. P. Glavar je Kranjskom carsko-kraljevskom udruženju za poljoprivredu i korisne umetnosti (Kais. Königlich Ackerbaues und der nützlichen Künste Gesellschaft) poslao predlog za podizanje pčelarstva, u kojem na 66. stranici upozorava i na bolesti pčela »Die Ruhr und Faulheit«. Celokupna građa nalazi se u Arhivu Slovenije. U istom Arhivu takođe se nalazi rukopis Matje Furlanija »Practische Bienen Oeconomie«. U 14. poglavlju Furlani piše o bolestima pčela.

Važnost pčelarstva za domaću seljašku privredu dobro je shvatio i poznati slovenački pisac Fran Levstik koji je napisao više radova s područja pčelarstva, a najvažnije je »Bučelarstvo« (u ono doba su mesto naziva čebela upotrebljavali izraz bučela). U »Bučelarstvu« Levstik je na 248 stranica pisao o iskustvima i po pričanju pčelara Jožeta Oblaka iz sela Retje, odakle je bio i Levstik. Na 5 stranica u ovom delu Levstik piše o bolestima pčela.

Naistariju veterinarsku lekarušu na slovenačkom jeziku napisao je isti Lovro Humovc koji je napisao i »Bedizin Dohtarske bukue«. Humovc je za uzor imao slovenački prevod J. G. Wolstein a: »Bukue od kug inu bolesen goveie shivine teh ovac jen svin« iz 1792.

U knjizi ima i sujeverja iz »Duhovne brambe« i »Kolomone žegna« i 17 vradžbina. Lekaruša je verovatno napisana početkom 19. stoleća sa opsegom 187 stranica. Iz prve polovine 19. stoleća potiče knjižica od 48 stranica »Arznije sa shivino« (lekovi za stoku), knjižica se nalazi u Sre-

tvie ta tpeiliv Sa pri Sat
 - Sa Pri Sat. i S. Govorit
 i 26
 Sder Kamen. i S. Sheme in
 Stor kri Shi. Zhe S. bole zhi na
 inv. rezh. imen. bo da †
 zhe ta † inv. sv. sinv
 inv. sveti da † Jv ha. kv
 ker Shi. Popred le Shev takiv
 bo Sh. Sjei le Shev. i Po
 kv ker. Si. biv Popred. Slov.
 takiv bo Sh. i Sjei. Slov.
 imen. - tik. treh bo Shik
 Per. Shon 5(3)

Slika 5. Faksimili vradžbine protiv prišta (prisad) iz lekaruše Lovra Humovca (prva pol. 19. stol.).

dišnjoj biblioteci u Celju. »Raslagaine Bolesen« je knjžica iz prve polovine 19. stoleća, te potiče iz sela Zavratac kod Logatca i piše o lečenju stoke. Na poslednjih 5 stranica ima i opis bilja.

Na kraju treba pomenuti još lekarušu koju je napisao Jurij Drobnič iz Sodražice koji je završio potkivačku školu u Ljubljani koju je u ono doba vodio dr Janez Beiweis, poznati lekar i veterinar, političar i pisac udžbenika i popularnih dela. Drobnič se sâm nazivao »kuršmid«, što u stvari nije bio, a u knjizi se potpisao čak kao »Tierarzt«. Drobnič je bio bistar čovek, te je bio dugi niz godina predsednik domaće opštine i napisao je 1870. godine »Practisches Arznei Buch«. Iako knjižica ima nemački naslov, Drobnič je na slovenačkom jeziku pisao brojne recepte za lečenje stoke i o bilju sa uputstvima kada ga treba skupljati, kako se suši itd.

Knjige vradžbina

Pisci većeg broja lekaruša su beležili i vradžbine ili su pisali knjižice vradžbina (zagovorne knjižice) koje su nam poznate tek od prve polovine 19. stoleća dalje. Verovatno su one postojale i ranije, ali su se izgubile. Kako je već pomenuto, prvi su zapisi vradžbina nastali u nas već u 12. stoleću, na slovenačkom su jeziku poznate vradžbine iz 17. stoleća. Interesantno je da ih ima najviše iz okoline Škofje Loke i Zaplane nad Logatcem, dok ih iz drugih krajeva Slovenije ima manje. Iz kraja prošlog i od početka ovog stoleća one se pojavljuju u delu Koruške koji pripada susednoj Austriji.

Dosada raspoložemo podacima o 11 knjižica vradžbina, 10 zapisa u kojima ima manji broj vradžbina, o 39 zapisa vradžbina u lekarušama, o 9 sujeverskih knjiga u kojima su zapisane i vradžbine, te o 5 zapisa sa apokrifnim molitvama. Ukupno su dakle vradžbine uključene u 77 zapisa i lekaruša.

Slika 6. »Štriga« (ital. strega-vračka) iz jednog sela u Slovenskoj Istri. Crtež lekara dr Lojze Mazi-a.

Vradžbina ima najviše za lečenje oboljenja ljudi, nekoje su namenjene za ljude i za stoku, a nekoje isključivo za stoku. Najveći je broj vradžbina protiv ujeda zmija, a ostale su protiv zubobolje, uganuća, škrofuloze, krvarenja, padavice, otoka, groznice, erizipela, reume, opekotina, gangrene, inficiranih rana, angine, guše, smrztina, apscesa, bradavica, glista, bolesti očiju, grudi, želuca, protiv napinjanja goveda, bolesti vimena u krava, konjskih bolesti i dr.

Knjige sujeverja

Dosada raspoložemo podacima za 13 knjiga koje sadrže skoro isključivo sujeverja u vezi s narodnom medicinom. Među njima dve su s područja astrologije, ali i u više lekaruša piše o astrologiji i njezinoj vezi s lečenjem. Osnovu ovih sujeverskih knjiga treba tražiti u tzv. Kolomonovom žegnu (blagoslovu), u Duhovnoj brambi i u Spisovanju (zapisi). Kolomonov žegen bio je po prvi put štampan na više mesta i u različitim dijalektima oko 1800. godine, Duhovna bramba potiče iz sredine 18. stoleća, a Spisovanje iz godine 1823. Izvor im je Nemačka. Sve tri knjige bile su u nas jako proširene, a prepisivali su ih u celosti, ili samo jedan deo za lekaruše. U ovim knjigama ima različitih sujeverja: apokrifne molitve, vradžbine i uputstva kako zvati u pomoć duhove, kako se pronađe zakopano blago (zakladi), te dobije novac uz pomoć svetaca ili duhova.

Jedini primerak medicinskog zapisa iz Prekmurja koji nosi naziv »Cantiones« odnosno crkvena pesmarica je godine 1797. napisao Joanes Sád l. Pesmarica je pisana u pravopisu prekomurskog pisca M. Severa, te u duhu i jeziku protestantskog pisca Štefana Kuzmiča (1732—1779). Na str. 172 je »Od szedem Nebeszki kluczov Piszmo«, te na str. 174 »Etak sze sazcenja tih Szedem Nebeszki Zapreiti«. Obe vradžbine prepisane su iz spomenute Duhovne brambe.

Iz sela Zaplana i Rovte između Vrhniko i Logatca potiču brojne sujeverske knjige, tako: »Bukue tih zhudesov jin skrevnosti« (knjiga čudesa i tajni) iz godine 1856, »Coprarske bukue« (knjiga bajanja), »Shvarc Previligion Buch«. Ova poslednja je iz druge polovine 19. stoleća, te sadrži, kako navodi pisac, i »Bukue so iz useh petih talov Kolomonovega žegna«, iz »črnih bukev« i takođe iz »Urbanus bukev«(?). Pomenute knjige sadrže brojne vradžbine (pane). Iz Zaplane i Rovte takođe potiču »Vražarske bukve«. Iz Zaplane su još »Bukue Planetou« (druga polovina 19. stoleća). iz sela Dutovlje kod Sežane su »Zvezdarske bukve« iz godine 1827.

Zapise apokrifnih molitava ima u nekim lekarušama, ali ima i četiri posebna zapisa koji su kasnijih datuma. Tri zapisa čuva prof. dr Pavle Zablatnik, bivši direktor slovenačke gimnazije u Celovcu, i to: »Tri molitve z zlatimi pukštabi« (tri molitve sa zlatnim slovima), »Pesem o borbi bolnika s smrtjo in angela s hudičem« (1891), »Pergode od 7. svetih nebeških zapahov« (1954!). Apokrifne molitve »Marijine sanje« potiču iz Pohorja i nastale su čak 1949. godine. Ovakve zapise nosili su, a još i danas narod nosi na Pohorju kao amulet, te su neki zapisi u poslednje vreme napisani čak pisačom mašinom.

Literatura

1. Barle J.: Šest slovenačkih zagovora iz g. 1720. Narodne Starine, Zagreb, 12 (1933), 72—75; — 2. Dolenc M.: Ljudsko medicinske knjige iz okolice Škofje Loke, Loški razgledi, XX (1973), 69—81; — 3. Dolenc M.: Rokopisne bukue naših ljudskih zdravnikov. Zdravstveni vestnik, 43 (1974), 581—584; — 4. Dolenc M.: Arcnyske bukue. Farmaceutski vestnik, 26 (1975), 55—63; — 5. Dolenc M.: Okolica Škofje Loke — pomembno središče ljudskomedicinskih bukev, Loški razgledi, XXV (1975), 123—133; — 6. Dolenc M.: Rokopisne ljudskomedicinske bukue s Primorskega. Goriški letnik, II (1975), 33—42; — 7. Dolenc M.: Stiška okolica je bilo središče ljudske medicine na Dolenjskem. Zbornik občine Grosuplje, VII (1975), 179—188; — 8. Dolenc M.: Katere rokopisne ljudskomedicinske bukue na Slovenskem utegnejo biti najstarej-

še. Zdravstveni vestnik, 44 (1975), 251—254; — 9. Dolenc M.: Stoi ena Sleta Gora, Nagorii stoy ena Sleta Zerku. Farmaceutski vestnik, 26 (1975), 129—137; — 10. Dolenc M.: Buque nekateri selich, dreues inu korin. Farmaceutski vestnik, 27 (1976), 32—38; — 11. Dolenc M.: Bibliografija rokopisnih medicinskih bukev. Slovenski etnograf, XVII—XVIII, (1974—75); — 12. Dolenc M.: O dozday zbranih ljudskomedicinskih rokopisih. Traditiones, 4 (1975), 248—258; — 13. Dolenc M.: Medicinsko bukovništvo na Koroškem, Štajerskem in Prekmurju. Časopis za zgodovino in narodopisje, 1 (1978), 82—91; — 14. Dolenc M.: Novo ugotovljene rokopisne ljudskomedicinske bukve z Gorenjske in Notranjske. Loški razgledi, (1978), 140—148; — 15. Dolenc M.: Bibliografija rokopisnih ljudskomedicinskih bukev. Slovenski etnograf, (1978), u štampi; — 16. Grmek M. D.: Rukovet starih medicinskih, matematičko-fizičkih, astronomskih, kemijskih i prirodoslovnih rukopisa sačuvanih u Hrvatskoj i Sloveniji. Rasprava i građa za povijest nauka, JAZU, 1963; — 17. Grafenauer J.: Najstarejši slovenski zagovori. Časopis za zgodovino in narodopisje (1973), 275—293; — 18. Heilmann: Kräuterbücher im Bild und Geschichte (1966); — 19. Kos M.: Srednjeveški rokopi u Sloveniji. 1931; — 20. Kotnik F.: Iz ljudske medicine, Narodopisje Slovencev, II, 1952; — 21. Minarik F.: Od staroslovanskega vraštva do sodobnega zdravlja. 1972; — 22. Moederndorfer V.: Ljudska medicina pri Slovencih. 1964; — 23. Mošin V.: Kopitarjeva zbirka slovanskih rokopisov in Zoisov cirilski fragment iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani, 1971; — 24. Navratil J.: Slovenske narodne vraže in prazne vere. Letopis Matice Slovenske. 1894, 182—195; — 25. Novak V.: Slovenska ljudska kultura. 1960; — 26. Pritzel G. A.: Thesaurus literaturae botanicae. 1877; — 27. Radicz P.: Slovenski recepti. Ljubljanski zvon, 1887; — 28. Radicz P.: Dva nova poznavatelja slovenskega jezika iz XVII stoletja. Kres, 12 (1885), 633; — 29. Romano J.: Jugoslovenska bibliografija lekaruša i narodno medicinskih rukopisa. 1973.

Skraćenice

AS — Arhiv Slovenije, Ljubljana.
JAZU — Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
NUK — Narodna in univerzitetna knjižnica u Ljubljani.
SAZU — Slovenska akademija znanosti in umetnosti u Ljubljani.
SAL — Nadbiskupski arhiv u Ljubljani.
SAM — Biskupski arhiv u Mariboru.

HANDSCHRIFTLICHE VOLKSMEDIZINISCHE AUFZEICHNUNGEN VOM SLOWENISCHEN ETHNISCHEN GEBIET

Milan DOLENC

Bisher hat Verfasser 216 handschriftliche volksmedizinische Bücher und Aufzeichnungen erfasst. Teils handelt es sich um human-medizinische, teils um solche veterinär-medizinischen Inhaltes. Darunter konnten ebenfalls Beschwörung- und Zauberbüchlein vorgefunden werden.

Anfangs waren die Bücher sowie Aufzeichnungen in lateinischer, deutscher, italienischer Sprache verfasst, eine davon in kroatischer und die übrigen in slovenischer Sprache. Die erste medizinische Aufzeichnung aus dem 12. Jahrhunderte ist eine Beschwörung gegen Zahnschmerzen und stammt aus dem Kodex des Cisterzienser Stiftes von Stična.

Die erste in slovenischer Sprache geschriebene Aufzeichnung aber stammt aus dem Jahre 1640, es handelt sich um eine Beschwörung gegen Schlangenbiss.

Es gab zwei Zentren, aus welchen die Bücher und Aufzeichnungsschreiber stammen, und zwar ist es der jugoslawische Teil Kärnten's und der von Slovenen besiedelte österreichische Teil Kärnten's, das zweite Zentrum bezieht sich jedoch auf die Umgebung von Škofja Loka, Zaplana und Rovte bei Logatec.

Nach bisherigen Forschungen konnte als erster Verfasser von slovenischen volksmedizinischen handschriftlichen Büchern Joseph Schag, Lehrer, Organist und Messner im Lawandtahl festgestellt werden. Schag's Schriften stammen aus erster Hälfte des 18. Jahrhunderts, sind leider nicht erhalten, sein Name konnte jedoch durch spätere handgeschriebene volksmedizinische Bücher bewiesen werden.

Das erste noch erhaltene slovenische volksmedizinische Buch fällt ebenfalls in das Jahr 1750. Es handelt sich um Andreas Koliher's Kräuter Buch: Buque neka-terish selich inu Prid vsetnicheh ter snanejsbeh Corin tiga vezheniga inu zhastitiga Dr. Petra Andreas Matthiola — also nach dem Vorbild P. A. Matthioli's.

Im gesamten wären unter den aufgefundenen und vom Verfasser bearbeiteten Aufzeichnungen und handschriftlichen Büchern folgende Autoren bzw. Bücher zu erwähnen:

Andrej Goričnik: Bukue sa vse shlaht bolesnj od gvave do nueg (1759);
Bukue tih erzni in Tih Nuznih Kraitchov (1789), ohne Erwähnung des Autors;
Valentin Andrej: Kratke rozhne bukvize (1797);

Anton Gabernik: Arzniske bukvize (1799);
Johann Wunchig: Arcnijske ročne bukvice (1817);

Jurij Mavrel (ohne Bezeichnung), ein Buch um das Jahr 1830, ein zweites um das Jahr 1850;

Lovrenc Mežnar: Dohtarske bukve (1834);

»Leški rokopis«, um das Jahr 1760;

Aus Kärnten diesseits und jenseits der Staatsgrenze stammen 59 Einheiten und zwar die oben erwähnten, sowie auch noch andere.

Aus der Umgebung von Skofja Loka—Zaplana—Rovte stammen 69 Einheiten. Der interessanteste Autor aus diesem Gebiet war Paul Lipič: Bukue sa use potrebe tega gmein Folka (1810). Nach dem Vorbild von P. Lipič entstanden insgesamt 39 Bücher.

Den meisten Autoren dienten als Vorlagen hauptsächlich P. A. Matthioli's Neu Kräuterbuch, Kreuterbuch oder Neu vollkommenes Kräuterbuch; von Apolinarius Quintus: Kurz Handbüchlein und verschiedene Arzneibücher.

Bestimmt gab es ähnliche Schriften noch viel mehr. Vieles wurde anlässlich der Klostersäkularisierung durch Kaiser Joseph II nach Wien, Graz usw. gebracht, vieles während der Kriege und durch Brand, sowie zuletzt während der deutschen Okupation im 2. Weltkriege vernichtet oder verschleppt, zusammen mit anderen slovenischen Büchern, Archivdokumenten usw. Auch durch Unkenntnis von Seiten der Bevölkerung ging viel wertvolles Material zu Grunde.

Um ein möglichst vollständiges Bild über volksmedizinische handschriftliche Bücher und Aufzeichnungen zu erlangen, müssten auch Archive und Bibliotheken im Ausland, vor allem in Nachbarland Österreich, durchgesehen werden. Leider fehlt es an dazu erforderlichen finanziellen Möglichkeiten.

Milorad DRAGIĆ

Posle prvog svetskog rata higijenska služba u našoj zemlji organizovala je sistem preventivnih ustanova, među kojima su bile i zdravstvene ustanove za suzbijanje sifilisa i drugih veneričnih bolesti.

Zbog endemičnog sifilisa koji je bio veoma raširen u istočnoj Srbiji, naročito u njenom severoistočnom delu, u Petrovcu na Mlavi godine 1921. otvorena je stalna ambulanta za borbu protiv sifilisa, kao i bolničko odeljenje za lečenje veneričnih bolesti.

Rezultate rada u ovim ustanovama objavio je dr Milovan Nešić u svom radu: »Sifilis u severoistočnoj Srbiji«. Ovaj rad štampan je 1926. godine u štampariji mehitarista u Beču.

U ovom elaboratu navode se rezultati objavljeni u pomenutom delu dr Nešića. Isto tako korišćeni su i neki podaci iz »Istorije polnih bolesti u Srbiji« od dr Vojislava Mihajlovića, s paralelnim navođenjem podataka do kojih smo i mi došli na terenu istočne Srbije, u cilju eradikacije endemskog sifilisa, sa ispitivanjem zdravstvene kulture naroda i radom na zdravstvenom vaspitanju stanovnika.

* *
*

Kao što je poznato, na terenu severoistočne i istočne Srbije postojala su i postoje još velika žarišta endemskog sifilisa. Iz ovih žarišta sifilis se širio po celoj zemlji.

Pre prvog svetskog rata vođena je borba protiv sifilisa, ali ova borba nije imala dovoljno organizovan karakter, jer nisu postojale specijalne zdravstvene ustanove za vođenje ove borbe. Tek posle prvog svetskog rata, ustanovom veneričnih ambulana, ova borba protiv sifilisa dobija određen pravac i cilj.

Radom u ovim ambulantama došlo se do značajnih rezultata u poznavanju ove bolesti, u njihovoj prevenciji, kao i terapiji.

Prema podacima iz ambulante u Petrovcu na Mlavi vidi se kakvi oblici sifilisa postoje u severoistočnim krajevima Srbije, iz kojih su pacijenti dolazili u ovu ambulantu. Na taj način došlo se do određenih saznanja i rezultata. Prikupljen je bogat materijal, iz koga se vidi da sifilitična zaraza pogađa celokupan organizam, bez obzira na to što kliničke manifestacije u izvesno doba daju utisak ograničenog procesa. Utvrđeno je da sifilitična zaraza izaziva u telu oboleloga stalne i neprekidne preobrazaje koji se manifestuju na vidan način, ili ostaju neprimetne.